

Білоусенко П. І., д. філол. наук,
провідний наук. співробітник,
Інститут української мови НАН України, м. Київ

ВАГОМЕ ЛІНГВОТЕКСТОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рецензія на видання: Радивилівський Антоній. Барокові проповіді XVII століття. Вид. підг. Оксана Ніка, Юлія Олешко, Київ: Освіта України. 2019. 381 с.)

Упродовж останніх півтора ста років відбулося кілька змін поглядів на походження української мови. За давньою традиційною версією вважалося, що після завершення праслов'янської епохи розпочався спільний східнослов'янський період, який закінчився в XI–XII ст. під час феодальної роздрібненості Київської Русі, натомість була сформована спільна для всіх східних слов'ян так звана давньоруська мова, на основі якої з XIII ст. чи XIV ст. виникають мови східнослов'янських народностей — українська, російська та білоруська. За радянської влади ця концепція була панівною, хоча ще в 1913 році С. Смаль-Стоцький із Т. Гартнером опублікували книгу «Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache», де довели, що українська мова постала безпосередньо з праслов'янської, а ідея прасхіднослов'янської мови позбавлена ґрунту. За ці погляди дещо пізніше радянська влада надовго викреслила цих видатних мовознавців із кола серйозних учених, їхні праці фактично були недоступні. Останнім часом у середовищі українських і частині російських лінгвістів таки остаточно утвердилася думка, що східнослов'янські мови беруть початок безпосередньо з праслов'янської мови. Однак на сьогодні ще жива помилка М. Ломоносова, який стверджував, що на теренах Російської імперії функціювала одна мова — російська, варіанти якої (малоруський і білоруський) з'явилися через згубний вплив мови польської на нашу мову, оскільки значна територія, де мешкали українці, перебували у складі польсько-литовської держави — Речі Посполитої.

Помилка М. Ломоносова була спричинена його досить поверховими знаннями історії східнослов'янських мов та, зрештою, й стану

цих мов. Проте представники «русского мира» через кілька століть знову обігрують згадану концепцію, друкують масовими тиражами книжки, у яких прагнуть спертися на слова М. Ломоносова в своїх планах. У проросійських публікаціях можна знайти й набагато абсурдніші погляди про постання української мови.

Аналіз згаданих концепцій дає підстави стверджувати, що дослідники різних часів не мали під руками достатньої кількості мовних фактів, на аналіз яких може спиратися виважена лінгвістична думка. Однією з причин була звужена приступна джерельна база староукраїнських пам'яток. Українські мовознавці здавна прагнули оприлюднити давні тексти, які можна використати для вивчення історії української мови та її говорів. Часом це були хрестоматії, які орієнтували дослідників на рукописні джерела, що знаходилися в різних книгосховищах. Пізніше в Україні в серії «Пам'ятки української мови» було видано низку публікацій староукраїнських текстів XIV–XIX ст. Серед «Пам'яток української мови» були актові документи і грамоти, полемічна, наукова та інша література переважно світського змісту. До цієї справи долучилися й лінгвісти США. Наприклад, завдяки їх зусиллям Гарвардська бібліотека давнього українського письменства та бібліотеки України поповнилися факсимільними виданнями Київського і Галицько-Волинського літописів XIII ст. різних списків та ін.

Релігійні традиції і практики українців формувалися століттями, вкорінювалися в народну свідомість, що відображалось в живій розмовній мові й літературній мові світського і духовного змісту. Однак партійні й державні діячі радянської влади доводили «антинародну сутність» релігії та неминучість «розпаду й загибелі церкви». Влада підтримувала видання антирелігійної літератури, яка була покликана роз'яснювати суспільству політику держави у ставленні до релігії, виправдовувати її витіснення з суспільного життя й репресії щодо духовенства, оприлюднювати оптимістичну статистику «невпинного скорочення» числа вірян і діючих церков.

За роки незалежності українські мовознавці по суті відкрили шлюзи для публікації все нових і нових давніх писемних джерел, у тому числі й конфесійної літератури, яка відображала основу світоглядних уявлень людини про добро і зло, моральні цінності. З 2001 року в серії канонічної конфесійної літератури в різних наукових центрах було опубліковано Євсевієве Євангеліє 1283 року (2001 р.); підг. до вид. Г. П. Арполенко, З. Г. Козирєва, В. В. Німчук,

та ін.; Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 (2001 р.) підг. до вид. І. П. Чепіга; Лїкарство на оспалый оумысль чоловѣчїй, підг. до вид. В. М. Мойсієнко, Н. П. Бондар та ін. праці. Нині в Інституті української мови НАН України, різних університетах готуються до видання нові староукраїнські праці конфесійного змісту.

Рецензована книга свідчить про те, що наші мовознавці нарешті звернулися й до проповідницької літератури, яка набула поширення у так званій «простій мові» у вигляді казань. Автори зосередили увагу на здобутках київської ораторсько-проповідницької школи, одним із найбільш яскравих представників якої був ігумен Антоній Радивилівський. Одрозуміємо, що донедавна твори Антонія Радивилівського були доступні для широкого кола читачів лише опублікованими окремими уривками (байками). Невдалі переклади (радіше не переклади, а невідлі стилізації під сучасну українську мову) кількох проповідей уміщені у збірнику «Українська література XVII ст.».

Серед когорти українських проповідників XVII ст. А. Радивилівський вирізняється більшим інтересом до питань сучасності (характерні згадки про розбрат між старшиною й трудящим народом, про тяжке становище жінки в сім'ї, про неправосуддя). Він часто використовував у проповідях фрагменти з популярних на той час збірників «Римські діяння», «Велике Зерцало» та ін., які служили для повчального читання й були збірками прикладів для проповідників. Їхня мета — дати готовий дидактичний матеріал, здатний оживити повчання, одягти абстрактну християнську ідею в цікаву і цілком конкретну й привабливу форму. Подібні збірки відрізнялися багатством і різноманітністю матеріалу: у них вільно функціонували релігійні легенди і побутові новели, сатиричні повісті та оповідання, які мають притчеву основу.

У проповідях Радивилівський використовує порівняння, наводить нерідко слова давніх письменників: Тацїта, Плутарха, Цїцерона, Плінія та інших, приклади з давньої історії, образи з міфології, різні анекдоти, випадки з повсякденного життя, притчі тощо.

Рецензоване видання відзначається тим, що твори ігумена А. Радивилівського подано в досить великому обсязі з дбайливим лінгвістичним опрацюванням проповідей-казань автора, що дає змогу також з'ясувати місце його спадщини в культурі українського бароко.

Метаграфування текстів здійснено зі збереженням особливостей оригіналу. З лінгвістичного погляду важливо те, що твори А. Радивиловського написані «простою мовою». Ця мова поєднувала в собі елементи книжної церковнослов'янської та тогочасної живої розмовної мови освічених українців. Вона швидко збагачувалася живомовними українізмами і говірковими словами, що відповідало прагненням українського народу до національного визволення і до утвердження своєї державності. Саме життя спонукало провідників українства до усвідомлення того, що потрібна літературна мова, зрозуміла простому люду, отже, близька до живої розмовної. Дослідники історії української мови відтепер матимуть важливі додаткові мовні факти, які удокладнять розвиток усіх структурних рівнів української мови, що створило підвалини для переходу української старої літературної мови до нової та сучасної літературної мов.

Проповідницьке слово А. Радивиловського популяризувало християнське віровчення, прищеплювало морально-етичні норми поведінки, несло красу слова до слухачів. Його проповіді-казання стали не лише обов'язковим елементом богослужінь, а й літературним жанром, написані вони з неабиякою письменницькою майстерністю. Відтак його твори є надійним джерелом для вивчення усіх розділів стилістики (стилістика засобів, функційна стилістика, історична стилістика, стилістика тексту тощо).

Рецензована книга містить передмову, лінгвістичний аналіз метаграфованого тексту з яскравими прикладами-ілюстраціями з рукописів і стародруків. Полегшує роботу з уміщеними в книзі текстами покажчики слів і словоформ з паспортизаціями й статистикою слововживань.

Книга є вагомим внеском у розвиток сучасної гуманітарної освіти, нею можуть скористатися мовознавці, літературознавці, історики, філософи, культурологи, релігієзнавці, викладачі університетів у навчальних курсах з історико-лінгвістичних дисциплін, лінгвістичного джерелознавства, лінгвістичного аналізу тексту, основ палеографії та інших суміжних дисциплін.

*Bilousenko P. I., Dr. Hab., Leading Researcher,
Instytut ukraïnskoi movy NAN Ukraïny, Kyiv*

**WEIGHTY LINGUO-TEXTOLOGICAL RESEARCH
PUBLICATION REVIEW: RADYVYLOVSKYI ANTONII.
BAROQUE SERMONS OF 17TH CENTURY.
STUDY, TEXTS, INDEX BY OKSANA NIKA,
YULIA OLESHKO. KYIV, 2019. 381 p.**